

GONDOLATOK A SIKET KULTÚRÁRÓL

A magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról szóló 2009. évi CXXV. törvény 2011. január 1.-ével hatályba lépett módosítása a magyar jelnyelvet használó hallássérült közösséget nyelvi-kulturális kisebbségnek tekinti. Ennek következtében a jelnyelvhasználó hallássérülteket a Magyarországon területén élő másik tizenhárom kisebbséggel azonos jogok illetik meg az anyanyelvük használatában, fejlesztésében és megőrzésében, kultúrájuk ápolásában, gyarapításában és átörökítésében.

Ezek alapján először olyan evidensnek tűnt a kérdés, amit nemrégiben kaptam: *egyértékes-e azzal, hogy a magyar hallássérült közösség teremtett egy saját kultúrát?* Igen, van olyan, hogy 'siket kultúra'. Később elgondolkodtam azon, hogy a kérdés valójában nem ilyen egyszerű, mert egy többes állítást rejt magában: van egy közösség, aminek van egy kultúrája, és ezt a közösség teremtette. Így nézve, az egyértékesemet nem tudom igen/nem módon kifejezni. A válasz azoknak a fogalmaknak a definíciójától függ, amelyek a kérdésben szerepelnek: hallássérült, közösség, kultúra; továbbá attól is függ, hogy mindezt hogyan befolyásolja a nemzeti hovatartozás. Egyetlen, mindenki számára elfogadható definíció nem létezik. Létezhet-e? A posztmodern gondolkodásmód – mely alapvetően heterogén és diverz – szerint semmilyen kérdésre sincs egy igaz válasz, mert az igazság szubjektív, azaz a válaszolótól függ, az ő identitásától. Az identitását pedig meghatározza mindaz, ami a kérdésben szerepel: a hallás, a közösségbe tartozás és a kulturális örökség. A válasz attól is függ, hogy van-e olyan pozíció, amiből objektív ítéletet lehet alkotni. A következőkben tehát eszerint próbálok választ adni a kérdésre.

Mit jelent az, hogy hallássérülés?

A 'hallássérülés' egy gyűjtőfogalom, melybe a 'siketség' és 'nagyothallás' mint hiponimák, azaz alárendelt fogalmak tartoznak. 2011-ben, pedagógusjelöltek körében, 54 fős mintán végzett metaforakutatásom (Lakos 2011) eredménye (148 válasz) rávilágított arra, hogy a hallók nem kategóriákban, hanem egy skálában gondolkodnak, mely skálán egyes válaszadók szerint a hallássérülés a nagyothallásnál súlyosabb, de a siketségénél enyhébb

hallásállapot, mások szerint pedig „*kevésbé rossz és hátrányos, mint a siketség vagy a nagyothallás*” (tanárképzős hallgató). A hallássérülést a hallók a „hallani” állapothoz viszonyítják. Azt, hogy milyen hallássérültnek lenni, az alapján ítélik meg, hogy nekik milyen hallani.

Ahogy hallóként a hallássérülésről gondolkodnak, abban az jelenik meg, ahogy lényegében arról gondolkodnak: hogy változna meg a világuk (pl. a kulturális tevékenységeik is), ha ezt az adottságukat, azaz a hallást valamilyen mértékben elveszítenék. A jelnyelvet ismerő hallássérültek és hallók nem veszteségként, betegségként, fogyatékoságként gondolkodnak a hallássérülésről, hanem nyelvi-kulturális szerveződésként definiálják.¹ Vasák Iván, a SINOSZ korábbi főtitkára szerint „*a siket ember a jelnyelvtől megfosztva válik fogyatékosná*”.² Rodda és Grove (1987) szerint sem írható le kizárólag fiziológiai problémaként a hallássérülés, mert pszichológiai és szociális következményei is vannak, és az egyénre való hatása nagymértékben függ annak a kultúrának az értékeitől, melyben az egyén él. A kérdés azt feltételezi, hogy a hallássérültek és a hallók más-más kultúrában élnek, a szakirodalom és a saját kutatásom is megerősíti ezt az elképzelést.

De mi ez a másik kultúra? Először is nézzük az elnevezést. A hallássérült közösség által használt és az elterjedt kifejezés a siket kultúra. A siket kultúra nem jelenti a kultúra siketségét, tehát nem jelenti azt, hogy ez kizárólag a siket személyek hangtalan kultúrája lenne. A siket kultúra nyitott, értelmezhető azok számára is, akik hallanak, de ismerik a közösség nyelvét – a jelnyelvet – és van közvetett tapasztalatuk a hallássérülésről. Ennek a kultúrának a siket „kultúraságot” jelentő elemei nem a nemzeti hovatartozásból, nem a magyarságból erednek, hanem a siketiségből mint identitásból. Vagy máshonnan nézve: a siket kultúra szempontjából nem a nemzeti származás a releváns, hanem a közösségi (le)származás. A halló, a nagyothalló vagy a siket családból származás más-más identitást, közösséghez és kultúrához való viszonyt eredményezhet.

1 Lancz – Berbeco 2004; Szrena – Ungár szerk. 2010.

2 Letöltés helye és ideje: http://esely.elte.hu/PDF/publ/Kontrane_JEL2007.pdf, 2012.07.21.

A kultúra a közösségszervező erő, vagy a közösség teremti és élheti a kultúrát?

A közösség és kultúra elválaszthatatlan fogalmak. A közösség tagjai lényegi (pl. kulturális) kapcsolatban állnak egymással, közösen birtokolnak javakat (pl. a jelnyelvet), közös problémáik vannak (pl. előítéletesség, egyenlőtlen esélyű hozzáférés, kommunikáció) a közösségen kívülállókkal szemben, és összehangoltan, egységként (pl. a jelnyelvi törvény által tett nyelvi-kulturális kisebbségként való elismerés) vesznek részt az adott közösségen kívüli egyénnel és közösséggel kapcsolatos kölcsönhatásokban. Farkas (2007) és Tönnies (2004) ezeket szociológiai szempontból írja, és a példákat magam hoztam rá a hallássérült közösségre vonatkoztatva; de a kulturális antropológiai nézőpont szerint – melyhez a közvetlenül érintett csoport vélekedése is közelít – a közösségbe tartozásnak más kritériumai is vannak, például a hasonló világnézet és a hasonló tapasztalatok.

A hallássérültek közösségbe tartozásának kritériumaiként a világ vizuális érzékelése, a hasonló szokások és kiváltképp a – megismerő és kapcsolattartó funkciókat betöltő, közösségi és önazonossági szimbólumként felfogható – jelnyelvhasználat tekinthető. A hallássérült közösség szempontjából a jelnyelv kiemelkedő jelentőségű. A nyelv valamennyi más, hangzó nyelvet használó közösség (pl. erdélyi magyar, cigány) esetében is számottevő tényező, de ott összefüggésbe hozható az etnikai vagy nemzeti identitással. A jelnyelv nem etnikai vagy nemzeti identitáshoz kötött, mégis közösségalkotó tényező. Ez arra enged következtetni, hogy egy nyelv nem az etnikai vagy nemzeti identitást kifejező volta miatt, hanem a közösséghez tartozást kifejező léte miatt bír fontossággal (vö. pl. a középkori latin ismertségével és használatával). A nyelv közösségalkotó ereje abban is rejlik, hogy a nyelv segít formába önteni a kultúrát, verbalizálja azt. Ez a jelnyelv esetében is igaz, a jelnyelv ugyanúgy alkalmas arra, hogy azt használva a közösség beszélhessen a kultúrájáról. A jelnyelv a kommunikáció fatikus (kapcsolattartó) és szimbolikus (a közösséget kifejező) funkcióját is beteljesítve a siket kultúra leglátványosabb eleme, mely egyben megkülönböztető jegy is, tehát a kulturális másság kifejezője.

E hosszas gondolatmenet után még mindig nem kerültem közelebb a válaszhoz, csak annyit sikerült megállapítanom, hogy ahol közösség van, ott kell legyen kultúra is, de továbbra is fennáll a „tyúk vagy a tojás volt-e előbb?” helyzet. A kultúra

taylori fogalma részben választ ad a kérdésre azzal, hogy a kultúrát a közösségi létmód megnyilvánulásának tartja. Ekkor azonban újabb kérdés merül fel, nevezetesen az, hogy akkor mi a kultúra?

A klasszikus taylor-i definíció szerint a kultúra a társadalom nem anyagi javainak összessége (vö. Tönnies közösség-fogalmával), amely az egyén számára mozgási közegül szolgál: „[...] komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a jogot, a szokást és mindazon egyéb képességeket, amelyeket az ember a társadalom tagjaként elsajátít.”³ A kultúra mibenléte a társadalom tudása és tapasztata, a dolgokkal való bánni tudás, a környező világhoz való hozzáértés, tehát a kultúra része a tudás folytonosságát biztosító kommunikáció, az emberek közötti érintkezés kialakult gyakorlata is. Carol Padden (1980), siket nyelvész hasonlóképp definiálja a siket kultúrát: a siket közösségre jellemző nyelv, élmények, értékek és érintkezési formák összességéeként. Williams szerint (utalja Rodda – Grove 1987) a kultúra alapvető alrendszerait (társadalmi kapcsolatok, nyelv, technológia és ideológia) tekintve a siket kultúra technikailag definiált szubkultúra. Tylor, Padden és Williams nyomán a siket kultúra a siketekre jellemző gondolkodásmód, viselkedésbeli megnyilvánulások, szokások és tárgyi környezet összessége. Ezek a definíciók a siket kultúráról nem úgy szólnak, mint valami furcsa jelenségről, hanem mint egy bármelyik – a vizsgálódó személyétől eltérő – kultúráról. Ez lényeges – tehát az, hogy a hallók és a hallássérültek eltérően érzlelik egymás kultúráját.

Fentebb feltettem a magam számára azt a kérdést, hogy mi ez a kultúra, pontosabban: hogyan nevezhető. Másodsorra akkor nézzük meg közelebbről a siket kultúrát, éppen az észlelés szempontjából. A siket kultúra a hallók számára nem szokványos elemei (pl. a megszólítások kifejezési formái: lábbal dobogás, villany le-fel kapcsolása, asztal ütögetése, feltétlen face-to-face kontaktus stb.) leginkább a közösségen belül nyilvánulnak meg, a közösség tagjai számára bírnak értelemmel.

A siket kultúra átadása erőteljesen valóság meg azokban a családokban, ahol a szülők vagy akár több generáció is siket. A közösség a tagjai mindennapi, stratégiákon és szokásokon alapuló cselekvései révén élheti a kultúrát. A posztmodern szemlélet szerint a kultúra vissza is hat: a kultúra egy társadalmat szervező technika, fogyasztási stratégia, melynek sokféle formája, stílusa van (Bókay 2001:250). Az imént hivatkozott szemlélet szerint a kultúra képes a közösségszervezésre, vagyis arra, hogy elha-

3 idézi Józsa 2000:13.

tároljon és megkülönböztessen egymástól bizonyos kultúrákban élő közösségeket az alapján, hogy melyek a közösség értékei, és hogyan (milyen módon, formában, nyelven stb.) képes az értékei kinyilvánításaként létrejött kulturális javak fogyasztására.

Egyetérték-e tehát az állítással? (A magyar hallássérült közösség teremtett egy saját kultúrát)

Egyetérték azzal, hogy van hallássérült közösség és van kultúrája – a siket kultúra. Hogy ez a siket kultúra hogyan jött létre, mennyiben generálta a halló közösség etnocentrikus (a hangzó nyelvre épülő kultúra elsődlegességének kinyilvánítása) és patológiás (a hallássérülést meggyógyítandó betegségnek vagy fogyatékoságnak tekintő) gondolkodásmódja, vagy éppen a hallássérült közösség érdekérvényesítő ereje... – ez nagy kérdés számomra. Talán a következő érvrendszer alapján körvonalázódik valami válasz.

Megpróbáltam néhány pro és kontra érvet gyűjteni amellett, hogy a hallássérült közösségnek saját kultúrája van, illetve, hogy a hallássérült közösség maga teremtette ezt a kultúrát. Az állítás mellett felsorakoztatott érvek a megkülönböztetésen alapulnak, a siket kultúrához kapcsolt közösség más (pl. halló) közösségtől való különbözőségén. Az állítás ellenében szóló érvek inkább a hasonlóságot domborítják ki. A pro érvek inkább azt erősítik, hogy a siket kultúra a közösség által teremtett. A kontra érvek inkább azt erősítik, hogy a hallók generálták a siket kultúra létrejöttét. A taylori kultúrafogalom – amiben én gondolkodom – a siket kultúrának tág értelmezést ad, és nem csak a hallássérült közösségre speciálisan jellemző tevékenységeket és használati tárgyakat (pl. villogó ébresztőóra) foglalja magában, hanem azokat a tevékenység-adaptációkat is, melyek a hallássérült közösségre jellemző módon érvényesülnek (pl. siket újságírás, siketlimpia, vers-ünnep jelyelven).

Pro

A siket kultúrában vannak olyan elemek, amelyek a hallók számára nem érthetőek, olykor idegenek vagy a saját kultúrájuk szabályai alapján elutasítandók (pl. érintés).

A közösség tudásának fontos részét képezi a siketek történelme, melynek számos kulturális eleme

is van. A halló társadalom történetírása nem jegyzi a siketek történelmi eseményeit.

A siket közösség létrehozott olyan klubokat, melyek tagjai a közösségbe tartozó személyek. A klubokban a siket közösség szabályai érvényesek.

Contra

A siketek új kulturális tevékenységeket végeznek, továbbá átvettek kulturális tevékenységeket, melyeket a speciális szükségletükhöz igazítottak (pl. vers jelyelven). A siketek a hallók kultúrájának bizonyos tevékenységeit változtatás nélkül képesek végezni (pl. festészet).

A siketek ünnepei (pl. a siketek történelme jeles eseményeinek megünneplése) közösségi ünnepek. Más közösségek (pl. nemzetiségi kisebbségek, vallási közösségek stb.) is megünneplik a jeles eseményeket, a kultúrájuk részét képezik ezek az ünnepek (pl. Kolliva édesség készítés Szent Tíró napján), melyek nem azonosak a magyar nemzeti ünnepekkel.

Több oldalról vizsgálható mindez:

A siket kultúrát a siketek azért hozták létre, hogy a közösségük fennmaradását biztosítsák (ld. fentebb azt az elméletet, hogy a közösségnek szüksége van a kultúrára, mert abban nyilvánul meg).

A siket kultúrát az generálja, hogy a siketeknek a hallókétól eltérő életmód-lehetőségeik vannak, de a hallók erre kevésbé reagálnak, mint maguk az érintettek. Egy olyan társadalomban, ahol a többség halló – és a többség hajlamos a hallás-állapotot normálisnak tekinteni –, a kultúrák közvetítés intézményrendszeréhez (pl. színház, múzeum média, oktatás stb.) és a kulturális javakhoz való hozzáférés nem egyenlő esélyű.

Véleményem szerint a hallók kultúrájához való hozzáférés akadályozottsága éppen erősíti a hallássérült közösség saját kultúrájának fenntartását – kiváltképp, ha a halló társadalom megpróbál ennek ellene hatni (lásd pl. a siketek oktatás-történetének hangzó nyelvi oktatása „fejezetét”).

A siket kultúra erre (az előző gondolatjelhez írt jelenségre) válaszreakcióként jött létre, nem pedig

a hallók kultúrájának⁴ ellenében. A hallássérült közösségnek vannak a halló közösséghez képest speciális igényei (minden közösségnek speciálisak az igényei más közösségekéhez képest), melyeket csak a saját közösség saját kultúrája elégíthet ki.

Ez a saját kultúra pedig nemcsak egy más nyelven használt kultúra, hanem fontos eleme a 'siketesség' is, ennek a következményei (pl. az eltérő élettapasztalat, gondolkodási mód, a hallássérülésből fakadó kommunikációs lehetőségek).

Amikor a cselekvéshez nem elsődleges fontosságú a hallás, akkor nem feltűnő a hiánya, amikor viszont a hallás elengedhetetlen (például egy koncerten), akkor szembeűnő a dolog. A kulturális másság ténye és ennek megélésének élménye abból adódik, hogy a társadalmi intézmények és szolgáltatások a többségi, halló társadalom igényeinek megfelelően vannak kialakítva. Bánfalvy a saját közösség felé fordulást, a „*soporton belüli életet*”⁵ a társadalmi kirekesztésre adott válaszreakcióként fogja fel (ld. az első gondolatjelet).

Lehet az állítás mellett és ellen is érvelni mindkét közösség szempontjából, és valamennyi érv újabb és újabb kérdéseket vet fel, újabb állításokat indikál. Én tényként kezelem, hogy a siket kultúra létezik. A hallássérült közösség szóhasználatában létezik az, hogy 'siket kultúra'. A siket kultúra mint kulturális rendszer tudományosan leírható és a hallássérült közösség által is kifejezhető a siket kultúra, vagyis az, hogy miben nyilvánul meg. A szemlélődő, a járókelő (szociológusok, kulturális antropológusok különböző metaforákat használnak arra a személyre vonatkozóan, aki egy másik kultúrával ismerkedik) – számára azonban mindig van egy kétség a kultúra megnyilvánulásával, mibenlétével kapcsolatban, mely az én esetemben is igaz: vajon

4 Véleményem szerint a hallók kultúrája éppúgy magyarázatra szoruló fogalom, és éppúgy megvizsgálható abból a szempontból, hogyan és minek a hatására jött létre. Mitől 'halló' kultúra? Attól, hogy a kultúrafogyasztók hallók? De aligha van olyan kultúra, aminek csak hallók lennének a fogyasztói. Például a magyar kultúra, a keresztény kultúra, az ifjúsági kultúra stb. fogyasztói a hallássérültek is, hiszen a hallássérültek is például magyarok, keresztények, fiatalok. Amit a hallók kultúrájának tekintünk, az valójában szintén közösségek kultúrája, és inkább egy rendkívül heterogén kulturális rendszer. Amit halló kultúrájának tekintünk, azon a megkülönböztetésen alapul, hogy a társadalomban vannak hallók és hallássérültek. Amit siket kultúrájának tekintünk, az ugyanezen a különbségtételen alapul.

5 Bánfalvy 2000:73.

nem csak az ismerhető-e a siket kultúrából, amit a közösség megmutat, és igazából a közösségi lét mindennapjaiban érthető meg, hogy mi a siket kultúra? Ha így van, akkor az azt jelenti, hogy a siket kultúra alapvetően egy hétköznapi kultúra, a közösség mindennapi létezésének módja. Ez egybevág azzal, amit a fentebbi részekben fejtegettem, hogy a kultúra a közösség megnyilvánulásának módja. A kétség akkor támad, amikor arról gondolkodunk, hogyan észleljük a nem saját közösségünk kultúráját.

Az észlelés kulturálisan determinált, és alapvetően másnak (kulturális másságnak) tekintünk valamit, ami a mienkétől (ti. attól, amire szocializálódtunk) eltérő, ami a mi értelmezési kereteink között nem bír jelentéssel vagy más jelentéssel bír (pl. kopogtatás az asztalon étkezéskor). „*Sosem érthetsz meg egy másik embert mindaddig, amíg nem nézed a dolgokat az ő szemszögéből... amíg nem bíjrsz a bőrébe, és nem sétálgatsz benne*”⁶ Ilyenkor keletkezik a kultúrsokk, és ha megértjük, akkor a hűha-élmény. A kétség után ez a dolog biztató része. A kétség pedig kétségtelenül az izgalmas része, ami előre visz minket a közösség és kultúra megismerésében.

Felhasznált irodalom

- Bánfalvy Csaba 2000 A fogyatékosok társadalmi integrációja és gyógypedagógiai-szociológiai értelmezése. In Bauer Béla szerk. *Sűsű a társadalomban*. Új Mandátum Kiadó, ELTE TÓFK, Budapest, 69-74.
- Bókay Antal 2001 *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Denmark, J. C. 1999 *Siketesség és mentálhigiéniá*. SINOSZ – Új Mandátum, Budapest.
- Farkas Zoltán 2007 Az emberi élet szférái és az intézményes csoportok. *Társadalomelmélet*, 6. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Józsa Péter 2000 A társadalmi élet közege és a kultúra. In Bauer Béla szerk. *Sűsű a társadalomban*. Új Mandátum Kiadó, ELTE TÓFK, Budapest, 13-23.
- Lakos Renáta 2011 Siketség: Kommunikációs akadály vagy lehetőség az oktatásban? ELTE Pedagógia és Pszichológia Kar, Budapest. In dr. Kun Györgyi szerk. *Tudomány – Felsőfokon*. Új Tudós Kiadó, Szárliget.
- Lancz, E. – Berbeco, S. 2004 *A Magyar Jelnyelv Szótára*. Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, Budapest.

6 Denmark 1999:13.

- Padden, Carol – Humphries, T. 1980 *Hangok egy kultúrából. Siketek Amerikában*. Fogyatékosok Esélye Közalapítvány, Budapest.
- Rodda, M. – Grove, C. 1987 *Language, cognition and deafness*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey.
- Szepessyné Judik Dorottya szerk. 2009 *A Taigetosz árnyékában. Siketek és nagyothallók képes története*. Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, Budapest.
- Szrena Renáta – Ungár Nóra szerk. 2010 *Nem süketelünk! Bevezetés a magyarországi siket közösség kultúrájába*. Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány, Budapest.
- Tönnies, Ferdinand 2004 *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vasák Iván 2005 *A világ siket szemmel*. Fogyatékosok Esélye Közalapítvány Magyar Jelnyelvi Programiroda. Budapest.

Abstract

The community and culture are inseparable and inter-conditional concepts. The Deaf community exists, we can it scientifically present. Does the Deaf culture exist too? What is it? Who and how did it to create? What role will get the sign language in this culture. The article is a train of thought with sociological, cultural anthropological and linguistic references. There is a statement: The Hungarian Deaf (people with hard of hearing) Community did to create an own culture. I have argument pro and contra.